

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.201>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В УМОВАХ ЕКСТРАОРДИНАРНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ

Ступник Я.В.,*кандидат юридичних наук, доцент,**завідувач кафедри кримінального права**та правоохоронної діяльності,**ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ORCID: 0000-0001-8024-9735

e-mail: yaroslav.stupnik@uzhnu.edu.ua

Ступник Я.В. Концептуальні засади захисту прав людини при здійсненні досудового розслідування в умовах екстраординарних правових режимів.

У статті досліджуються теоретичні та практичні аспекти забезпечення прав і свобод людини під час досудового розслідування в умовах правового режиму воєнного стану. Актуальність дослідження зумовлена безпрецедентними викликами, які постали перед правоохоронною та судовою системами України після повномасштабного вторгнення російської федерації у 2022 році. В умовах активних бойових дій, часткової окупації територій та функціонування державних інституцій в особливому режимі, проблематика забезпечення балансу між ефективністю кримінального переслідування та дотриманням основоположних прав і свобод набуває особливої гостроти.

У роботі проаналізовано нормативно-правові акти, що регулюють кримінальний процес в особливий період, виявлено основні проблеми та прогалини законодавства. Особливу увагу приділено змінам до КПК України, зокрема впровадженню ст. 615, яка істотно розширює повноваження прокурора в умовах воєнного стану. Розглянуто конкретні механізми обмеження прав громадян під час воєнного стану, зокрема права на свободу та особисту недоторканність, права на недоторканність житла, права на таємницю кореспонденції та права на захист. Досліджено міжнародний досвід забезпечення балансу між національною безпекою та правами людини в умовах збройних конфліктів, проаналізовано відповідність національного законодавства стандартам, визначеним у міжнародних документах.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі проблематики забезпечення прав і свобод людини під час досудового розслідування в умовах воєнного стану з урахуванням новітньої судової практики Верховного Суду. Запропоновано авторську класифікацію правових норм, що врегульовують особливості досудового розслідування в умовах воєнного стану, як за предметом регулювання, так і за критерієм гіпотези правової норми. Сформульовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення механізмів судового контролю та прокурорського нагляду за дотриманням прав і свобод під час досудового розслідування в особливих умовах.

Ключові слова: права людини, воєнний стан, досудове розслідування, кримінальний процес, національна безпека, судовий контроль, прокурорський нагляд, запобіжні заходи, спеціальні правові режими.

Stupnyk Ya.V. Conceptual principles of human rights protection during pre-trial investigation under extraordinary legal regimes.

The article examines the theoretical and practical aspects of ensuring human rights and freedoms during pre-trial investigation under the legal regime of martial law. The relevance of the study is due to the unprecedented challenges that faced the law enforcement and judicial systems of Ukraine after the full-scale invasion of the Russian Federation in 2022. In conditions of active hostilities, partial occupation of territories and the functioning of state institutions in a special regime, the issue of ensuring a balance between the effectiveness of criminal prosecution and compliance with fundamental rights and freedoms becomes particularly acute.

The paper analyzes the regulatory legal acts regulating the criminal process during a special period, identifies the main problems and gaps in the legislation. Particular attention is paid to changes to the Criminal Procedure Code of Ukraine, in particular the introduction of Art. 615, which significantly expands the powers of the prosecutor in martial law. Specific mechanisms for restricting the rights of citizens during martial law are considered, in particular the right to freedom and personal inviolability,

the right to inviolability of housing, the right to secrecy of correspondence and the right to defense. The international experience of ensuring the balance between national security and human rights in armed conflicts is studied, the compliance of national legislation with the standards defined in international documents is analyzed.

The scientific novelty of the study lies in the comprehensive analysis of the issues of ensuring human rights and freedoms during pre-trial investigation in martial law, taking into account the latest judicial practice of the Supreme Court. The author's classification of legal norms that regulate the features of pre-trial investigation in martial law is proposed, both by the subject of regulation and by the criterion of the hypothesis of the legal norm. Specific proposals have been formulated to improve the mechanisms of judicial control and prosecutorial supervision of the observance of rights and freedoms during pre-trial investigation in special conditions.

Key words: human rights, martial law, pre-trial investigation, criminal process, national security, judicial control, prosecutorial supervision, preventive measures, special legal regimes.

Постановка проблеми. Кримінальне провадження, особливо на стадії досудового розслідування, передбачає найвищий ступінь втручання держави в права і свободи людини. Необхідність додержання пропорційності під час цих обмежень є не лише вимогою закону, а й одним із міжнародних зобов'язань України. Норми Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) спрямовані на встановлення таких гарантій дотримання прав і свобод, які запобігатимуть їхньому свавільному обмеженню з боку сторони обвинувачення.

Проблема забезпечення прав і свобод людини під час досудового розслідування в умовах правового режиму воєнного стану є однією з найскладніших у сучасній юридичній науці та практиці. Військова агресія росії проти України, що призвела до запровадження правового режиму воєнного стану, актуалізувала питання щодо можливості та меж обмеження прав людини під час досудового розслідування в таких умовах. Особливої гостроти це питання набуває з огляду на необхідність дотримання балансу між забезпеченням національної безпеки та збереженням демократичних цінностей, серед яких ключове місце посідає повага до прав і свобод людини.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі нормативно-правового регулювання та правозастосовної практики щодо забезпечення прав і свобод людини під час досудового розслідування в умовах правового режиму воєнного стану, виявленні проблемних аспектів та формулюванні науково обґрунтованих пропозицій щодо їх вирішення.

Стан опрацювання проблематики. Проблема забезпечення прав і свобод людини під час досудового розслідування в умовах правового режиму воєнного стану є предметом дослідження багатьох українських та зарубіжних науковців. Серед вітчизняних дослідників вагомий внесок у розвиток цієї тематики зробили О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, В.І. Борисов, В.М. Гаращук, О.В. Капліна, С.В. Ківалов, Є.Б. Кубко, В.Т. Маляренко, В.Я. Тацій, Ю.М. Тодика, М.І. Хавронюк, Ю.С. Шемшученко та інші. Серед зарубіжних науковців значний внесок у розробку цієї проблематики зробили М. Шейнін, Д. Фелдман, А. Гросс, К. Дорман та інші. Їхні праці присвячені аналізу міжнародних стандартів забезпечення прав людини в умовах збройних конфліктів, а також питанням імплементації цих стандартів у національне законодавство різних країн.

Виклад основного матеріалу. Виклики, з якими довелося зустрітися правоохоронній системі України після початку повномасштабної збройної агресії російської федерації в 2022 році, є безпрецедентними. Чимало матеріалів кримінальних проваджень було втрачено внаслідок окупації або знищено під час бойових дій. З'явилася ціла низка нових категорій справ, пов'язаних зі злочинами, що вчиняються в умовах воєнного стану. Значну частину злочинів неможливо ефективно розслідувати через те, що місце злочину, підозрювані, потерпілі і свідки можуть перебувати на тимчасово окупованій території чи в зоні активних бойових дій. Часті повітряні тривоги і обстріли території України теж перешкоджають співробітникам правоохоронних органів ефективно і своєчасно виконувати покладені на них обов'язки. Наслідки бойових дій впливають також і на роботу судової системи, а отже - і на своєчасність судового контролю за рішеннями, діями і бездіяльністю сторони обвинувачення.

В умовах воєнного стану органи досудового розслідування стикаються з низкою викликів, пов'язаних із необхідністю швидкого реагування на злочини, забезпеченням безпеки учасників кримінального провадження, проведенням слідчих дій на територіях, де відбуваються бойові дії, або в умовах обмеженого доступу до певних територій. Усе це створює передумови для запровадження особливих процедур кримінального провадження, які можуть передбачати певні обмеження прав і свобод громадян.

Однак навіть в умовах воєнного стану Україна залишається правовою державою, яка має забезпечувати дотримання основоположних прав і свобод людини, визначених Конституцією України та

міжнародними договорами. Відповідно до ст. 64 Конституції України, окремі обмеження прав і свобод можуть встановлюватися в умовах воєнного або надзвичайного стану із зазначенням строку дії цих обмежень, однак навіть в цих умовах не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені низкою статей Конституції України.

Норми другого розділу Конституції України, що закріплюють права і свободи людини і громадянина (та їхні гарантії), в контексті досліджуваних питань, доцільно об'єднати у три групи:

1. права, свободи та їхні гарантії, які здійснюються *виключно* у зв'язку з кримінальним переслідуванням. До них належать: презумпція невинуватості (ч. 1–3 ст. 62 Конституції України), заборона використання доказів, одержаних незаконним шляхом (ч. 3 ст. 62), право на відшкодування шкоди, завданої безпідставним засудженням (ч. 4 ст. 62), свобода від самовикриття (ч. 1 ст. 63), право на захист (ч. 2 ст. 63);

2. права і свободи, які, *зокрема, але не виключно*, здійснюються у зв'язку з кримінальним переслідуванням. До них належать: право на звернення (ст. 40), право на судовий захист (ч. 1 ст. 55), право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади (ч. 2 ст. 55), право на звернення до міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій (ч. 5 ст. 55), право на відшкодування шкоди, заподіяної державою (ч. 1 ст. 56), право знати свої права і обов'язки (ч. 1 ст. 57), право не бути притягнутим до відповідальності за діяння, що не були правопорушеннями на час їх вчинення (ч. 2 ст. 58), право на професійну правничу допомогу, в тому числі безоплатну, та вільний вибір захисника своїх прав (ч. 1 ст. 59), право не бути притягнутим двічі до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення (ч. 1 ст. 61);

3. права і свободи, які здійснюються без прив'язки до кримінального провадження, але можуть зазнавати обмежень у зв'язку з ним. До них належать: право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29), право на недоторканність житла (ст. 30), право не зазнавати втручання в особисте і сімейне життя (ст. 32), свобода пересування (ст. 33), право власності (ст. 41), право на підприємницьку діяльність (ст. 42), право на працю (ст. 43).

При цьому, положення ч. 2 ст. 64 Конституції України свідчать про те, що права і свободи, які були включені вище в першу і другу групи - не можуть зазнавати обмежень навіть в умовах воєнного стану. В свою чергу, права і свободи, що включені в третю групу - можуть зазнавати обмежень.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) також закріплює права і свободи, які відповідають трьом означеним вище групам. Як правило, під час кримінальних проваджень *зазнають обмежень* права і свободи, передбачені ст.ст. 5 (право на свободу та особисту недоторканність), 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя) Конвенції, ст. 1 Додаткового протоколу до Конвенції (право власності), ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції (свобода пересування). В свою чергу, у зв'язку з кримінальним переслідуванням *здійснюються* права, свободи і гарантії, передбачені ст.ст. 6 (право на справедливий суд), 7 (заборона покарання без закону та заборона зворотної дії закону, що посилює відповідальність), 13 (право на ефективний засіб юридичного захисту) Конвенції, ст.ст. 2 (право на оскарження у кримінальних справах), 3 (право на відшкодування в разі незаконного засудження), 4 (право не бути притягнутим двічі до відповідальності за одне й те саме правопорушення) Протоколу № 7 до Конвенції.

При цьому ст. 15 Конвенції передбачає можливість відступу держави від своїх зобов'язань за Конвенцією в умовах війни (виняток серед названих вище статей становить ст. 7), але «виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом».

Міжнародне право прав людини та міжнародне гуманітарне право містять низку стандартів, які мають забезпечувати захист прав і свобод людини в умовах збройних конфліктів. Ці стандарти викладені в таких документах, як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Женевські конвенції про захист жертв війни та Додаткові протоколи до них тощо.

Відповідно до ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, під час надзвичайного становища в державі, за якого життя нації перебуває під загрозою, держави можуть вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань за цим Пактом тільки в такій мірі, в якій це вимагається гостротою становища, за умови, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження.

Однак, навіть в умовах надзвичайного становища, не допускається відступ від права на життя, заборони катувань або жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, заборони рабства і підневільного стану, а також права не бути засудженим за діяння, яке на час його вчинення не визнавалося законом як правопорушення.

Крім того, міжнародне гуманітарне право встановлює мінімальні гарантії для осіб, які беруть участь у збройному конфлікті або перебувають під контролем противника. Зокрема, ст. 75 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), встановлює мінімальні гарантії справедливого судового розгляду для осіб, які звинувачуються у вчиненні кримінальних правопорушень, пов'язаних із збройним конфліктом.

Нормативно-правове регулювання досудового розслідування в умовах воєнного стану в Україні здійснюється на підставі Конституції України, Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану», а також інших законодавчих актів, прийнятих для регулювання правовідносин в умовах воєнного стану.

Законодавець був змушений оперативно реагувати на виклики воєнного часу, що призвело до спрощення деяких процедур, що проводяться під час досудового розслідування. Ці зміни надали більше повноважень стороні обвинувачення. Певною мірою такі зміни можна назвати виправданими, особливо враховуючи те, що вони приймалися на початку повномасштабного військового вторгнення. Разом з тим, навіть запровадження воєнного стану не може означати повного обмеження всіх конституційних прав і свобод.

Норми національного законодавства, які визначають особливості обмеження прав і свобод людини під час досудового розслідування в умовах воєнного стану, з практичної точки зору доцільно класифікувати за предметом регулювання на норми, що врегульовують:

1. особливості застосування заходів забезпечення кримінального провадження під час воєнного стану;
2. особливості обмежень прав і свобод під час проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій під час досудового розслідування.

До першої групи норм слід віднести:

1. норми щодо запобіжних заходів і затримання особи:
 - заборона застосування інших запобіжних заходів, окрім тримання під вартою, до осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109-114-2, 258-258-6, 260, 261, 437-442 КК України, а також до військовослужбовців, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 402-405, 407, 408, 429 КК України, за наявності будь-якого з ризиків, визначених ст. 177 КПК України (ч. 6, ч. 8 ст. 176 КПК України), а також право слідчого судді не визначати таким особам розмір застави (ч. 4 ст. 183 КПК України);
 - додаткова підстава для затримання особи без ухвали слідчого судді на строк до 72 годин під час воєнного стану – якщо виникли обґрунтовані обставини, які дають підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину (абз. 1 п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України);
 - можливість дистанційного (з застосуванням доступних технічних засобів відеозв'язку) розгляду слідчим суддею клопотання про обрання запобіжного заходу в разі відсутності об'єктивної можливості доставити затриману особу до слідчого судді в строк 60 годин з моменту затримання (абз. 3 п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України);
 - можливість продовження строку вручення повідомлення про підозру затриманій особі до 48 годин у разі наявності об'єктивних обставин, що унеможливають вручення затриманій особі повідомлення про підозру у строк 24 години з моменту затримання (ч. 7 ст. 615 КПК України);
 - можливість неодноразового продовження строку тримання під вартою до одного місяця керівником органу прокуратури (ч. 2 ст. 615 КПК України);
 - вирішення прокурором питання про продовження строку тримання під вартою до зупинення досудового розслідування в разі відсутності об'єктивної можливості подальшого проведення, закінчення досудового розслідування (п. 3 ч. 1 ст. 615 КПК України);
 - виконання керівником органу прокуратури загальних обов'язків слідчого судді щодо захисту прав людини в порядку ст. 206 КПК України в разі відсутності об'єктивної можливості виконання слідчим суддею цих повноважень (п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України);
2. норми щодо інших заходів забезпечення кримінального провадження:
 - вирішення керівником органу прокуратури питань про привід, тимчасовий доступ до речей і документів, арешт майна в разі відсутності об'єктивної можливості виконання слідчим суддею цих повноважень (п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України);
 - здійснення тимчасового доступу до речей і документів, що містять лікарську, банківську таємницю, інформацію операторів та провайдерів телекомунікацій, а також персональних даних осіб - на підставі постанови прокурора, погодженої з керівником прокуратури, навіть якщо слідчий суддя може виконувати свої повноваження (п. 20-7 розділу XI «Перехідні положення» КПК України).

До другої групи норм слід віднести:

1) правила, які безпосередньо збільшують міру втручання в права і свободи чи обмеження прав і свобод під час проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій на досудовому розслідуванні:

- можливість відстрочення розгляду клопотань сторони захисту, а також відстрочення ознайомлення сторони захисту з матеріалами досудового розслідування до його завершення, відстрочення розгляду скарг сторони захисту на рішення, дії чи бездіяльність слідчого і прокурора - в разі відсутності об'єктивної можливості виконання процесуальних дій у строки, визначені КПК України - на строк до 15 днів після припинення чи скасування воєнного стану (п. 5 ч. 1 ст. 615 КПК України);

- вирішення керівником органу прокуратури питань про проведення допиту під час досудового розслідування в порядку ст. 225 КПК України, про примусове проникнення до житла чи іншого володіння особи, про проведення обшуку, про примусове відбирання біологічних зразків, про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, про продовження строку досудового розслідування після повідомлення особі про підозру, в разі відсутності об'єктивної можливості виконання слідчим суддею цих повноважень (п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України);

2) правила, які самі по собі не збільшують міру втручання в права і свободи (їх обмеження), але опосередковано сприяють такому збільшенню:

- запровадження особливостей оцінки доказів на предмет їхньої допустимості в умовах воєнного стану - необхідності врахування при цьому положень ст. 615 КПК України (ч. 5 ст. 87 КПК України);

- можливість використання як доказів показань, отриманих під час допиту на стадії досудового розслідування, якщо такий допит фіксувався за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації, а щодо підозрюваного - також при обов'язковій участі в такому допиті захисника (ч. 11 ст. 615 КПК України);

- можливість зупинення досудового розслідування після повідомлення особі про підозру у разі, якщо наявні об'єктивні обставини, що унеможливають подальше проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану (п. 4 ч. 1 ст. 280 КПК України);

- можливість не здійснювати фіксування процесуальних дій за допомогою технічних засобів фіксування кримінального провадження, якщо це неможливо з технічних причин (абз. 2 п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України);

- можливість проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи без залучення понятих (при проведенні безперервного відеозапису) в разі об'єктивної неможливості такого залучення або потенційної небезпеки для їхнього життя чи здоров'я (абз. 3 п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України).

Окрім наведеної вище класифікації за предметом регулювання, наведені вище правила за критерієм гіпотези правової норми доцільно поділити на:

1. норми, достатньою умовою для застосування яких є сама по собі наявність воєнного стану, без необхідності використання оціночних понять (ч. 5 ст. 87, ч. 6, ч. 8 ст. 176, ч. 4 ст. 183, абз. 1 п. 6 ч. 1, ч. 2, 11 ст. 615, п. 20-7 розділу XI «Перехідні положення» КПК України);

2. норми, для застосування яких, окрім наявності воєнного стану, необхідна додаткова підстава, яка формулюється через оціночні поняття, такі як «відсутність об'єктивної можливості доставлення до слідчого судді», «об'єктивні обставини, що унеможливають вручення повідомлення про підозру», «відсутність об'єктивної можливості подальшого проведення, закінчення досудового розслідування», «відсутність об'єктивної можливості виконання повноважень слідчим суддею», «відсутність об'єктивної можливості виконання процесуальних дій», «неможливість фіксування з технічних причин», «об'єктивна неможливість залучення понятих» (абз. 1 п. 1, п. 2-5, абз. 3 п. 6 ч. 1, ч. 7 ст. 615 КПК України).

Іншими словами, правила, що прямо чи опосередковано закріплюють обмеження прав і свобод під час досудового розслідування в умовах воєнного стану, поділяються на умовні та безумовні.

Разом з тим, запроваджуючи додаткові обмеження прав і свобод під час досудового розслідування в умовах воєнного стану, законодавець передбачив також додаткові гарантії дотримання таких прав і свобод. Основних таких гарантій передбачено дві - можливість оскарження до слідчого судді будь-яких рішень, дій чи бездіяльності прокурора, слідчого, прийнятих або вчинених ним на виконання повноважень, визначених ст. 615 КПК України (ч. 4 ст. 615 КПК України), а також невідкладне повідомлення прокурора вищого рівня і суду про рішення, прийняті прокурором у випадках та порядку, передбачених ст. 615 КПК України (ч. 3 ст. 615 КПК України).

Одним з найбільш дискусійних питань у контексті забезпечення прав і свобод людини під час досудового розслідування в умовах воєнного стану є питання про допустимі межі обмеження цих прав. Відповідно до ст. 64 Конституції України, окремі обмеження прав і свобод можуть встанов-

люватися в умовах воєнного або надзвичайного стану із зазначенням строку дії цих обмежень. Однак навіть в цих умовах не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені низкою статей Конституції України.

В умовах воєнного стану найбільшого обмеження зазнають такі права, як право на свободу та особисту недоторканність, право на недоторканність житла, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на свободу пересування тощо.

Зокрема, відповідно до ст. 615 КПК України, в умовах воєнного стану прокурор може здійснювати повноваження слідчого судді щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк до 30 днів до осіб, які підозрюються у вчиненні певних категорій злочинів. Це створює ризики для забезпечення права на свободу та особисту недоторканність, оскільки прокурор, на відміну від слідчого судді, є стороною обвинувачення і не може бути повністю неупередженим при вирішенні питання про обрання запобіжного заходу.

Крім того, в умовах воєнного стану можуть бути обмежені права громадян на недоторканність житла та таємницю кореспонденції, оскільки прокурор може санкціонувати проведення обшуку, огляду, а також накладення арешту на кореспонденцію і зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж без ухвали слідчого судді.

Водночас, навіть в умовах воєнного стану мають бути забезпечені абсолютні права людини, такі як право на життя, заборона катування, заборона рабства і примусової праці, а також право не бути засудженим за діяння, яке на час його вчинення не визнавалося законом як правопорушення.

Для забезпечення балансу між необхідністю обмеження прав людини в умовах воєнного стану та захистом основоположних прав і свобод, необхідно запровадити додаткові гарантії, такі як обов'язковий судовий контроль за обмеженням прав громадян у розумний строк після застосування таких обмежень, встановлення чітких критеріїв для визначення необхідності обмеження прав, а також забезпечення ефективних механізмів оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування.

Окремої уваги також заслуговує питання забезпечення права на справедливий суд в умовах воєнного стану.

Право на справедливий суд є одним з основоположних прав людини, яке гарантується ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та ст. 55 Конституції України. Це право включає в себе низку елементів, таких як право на доступ до суду, право на розгляд справи незалежним і неупередженим судом, право на розумні строки розгляду справи, право на публічний розгляд справи тощо.

В умовах воєнного стану забезпечення права на справедливий суд стикається з низкою проблем. Зокрема, доступ до суду може бути обмежений через проведення бойових дій на певних територіях, евакуацію суддів, пошкодження судової інфраструктури тощо. Крім того, в умовах воєнного стану може бути обмежено право на публічний розгляд справи через необхідність забезпечення безпеки учасників судового процесу.

Ще одна проблема полягає в тому, що в умовах воєнного стану прокурор може приймати рішення про застосування запобіжних заходів без участі слідчого судді, що може призвести до порушення права на справедливий суд, оскільки прокурор є стороною обвинувачення і не може бути повністю неупередженим при вирішенні питання про обрання запобіжного заходу.

Для вирішення цих проблем необхідно запровадити додаткові гарантії забезпечення права на справедливий суд в умовах воєнного стану. Зокрема, доцільно розробити механізми дистанційного судового розгляду, забезпечити можливість зміни територіальної підсудності у разі неможливості розгляду справи у відповідному суді, а також встановити обов'язковий судовий контроль за рішеннями прокурора про застосування запобіжних заходів у розумний строк після їх застосування.

Виходячи зі змісту загальної норми ч. 2 ст. 92 КПК України, саме на сторону обвинувачення покладається обов'язок довести, що докази, здобуті з використанням додаткових повноважень, визначених ст. 615 КПК України, є допустимими. В цих умовах тягар доказування наявності об'єктивних перешкод для застосування загального порядку збирання доказів (таких як відсутність можливості виконання повноважень слідчим суддею, і тому подібних обставин, які були описані раніше), безумовно покладається на сторону обвинувачення. Адже якщо прокурор, замість того щоб звернутися до слідчого судді з клопотанням про дозвіл на проникнення до житла особа, звертається з таким клопотанням до керівника органу прокуратури, то в подальшому, якщо виявиться, що у слідчого судді в дійсності була об'єктивна можливість виконання своїх повноважень, – то здобуті внаслідок такого обшуку докази мають бути визнані недопустимими на підставі ч. 1, п. 1 ч. 2 ст. 87 КПК України.

На теперішній час, в разі неможливості здійснення судом правосуддя, Верховним Судом практикується видача розпоряджень про зміну територіальної підсудності. Отже така ситуація як «від-

сутність об'єктивної можливості виконання повноважень слідчим суддею», на практиці може виникнути лише тоді, коли суд вже не працює (наприклад, через потрапляння до зони активних бойових дій), а Верховний Суд ще не видав розпорядження про зміну підсудності справ цього суду. Разом з тим, постає логічне питання, чому законодавець не може передбачити на цей проміжок часу можливість розгляду цих питань слідчим суддею того суду, який є найбільше територіально наближеним до суду, слідчий суддя якого мав би розглядати це питання. Адже саме такий підхід законодавець закріпив у ч. 4 ст. 615 КПК України щодо підсудності скарг на рішення, дії чи бездіяльність сторони обвинувачення. В умовах довготривалого воєнного стану законодавцю варто переглянути положення п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України, що не зашкодить інтересам держави і в той же час зробить реальним і здійсненням судовий контроль за дотриманням прав і свобод людини під час досудового розслідування. До внесення таких змін, прийнятною практикою було б щоденне оновлення та оприлюднення Верховним Судом або Державною судовою адміністрацією України списку судів, в яких слідчі судді не можуть виконувати свої повноваження.

Варто звернути увагу також на положення ч. 2 ст. 615 КПК України, які надають наразі стороні обвинувачення практично необмежене повноваження продовжувати строк дії запобіжного заходу, навіть тоді, коли слідчий суддя може виконувати свої повноваження. Постає логічне питання, чому такі питання як здійснення приводу чи арешт майна (які є менш обтяжливими ніж запобіжні заходи) керівник органу прокуратури може вирішувати лише у виняткових випадках, а для вирішення керівником органу прокуратури такого питання як продовження строку дії запобіжного заходу – жодні виняткові обставини не потрібні? У зв'язку з цим постає питання щодо відповідності чинної редакції ч. 2 ст. 615 КПК України приписам ст. 15 Конвенції, в силу того, що обмеження прав і свобод, закріплене в ч. 2 ст. 615 КПК України шляхом можливості «обходу» судового контролю, має ознаки непропорційного обмеження і не враховує обставин конкретної ситуації. Діючи на випередження і до того моменту як подібні постанови керівників органів прокуратури стануть об'єктом ретельного аналізу з боку Європейського Суду з прав людини, нашій державі необхідно змінити положення ч. 2 ст. 615 КПК України. Щонайменше, слід передбачити винятковий характер здійснення таких повноважень керівником органу прокуратури, але найкращим вирішенням проблеми було б дотримання того самого підходу, який наразі має місце при *обранні* запобіжного заходу.

На нашу думку, необґрунтованим з точки зору законодавця було запровадження приписів абз. 2 п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України, які передбачають можливість сторони обвинувачення відмовитися від фіксування ходу процесуальних дій технічними засобами в разі неможливості це зробити з технічних причин. Адже сучасний рівень розвитку технологій дозволяє використовувати портативні засоби відеозйомки тривалий час за відсутності постійного джерела електроенергії, використовувати змінювані елементи живлення, генератори тощо. Враховуючи цю обставину, а також складність встановлення такої обставини, як технічна неможливість застосування технічних засобів, вищезгадана норма КПК України створює ризик отримання недопустимих доказів, тому задля неможливості її використання всупереч завданню кримінального провадження, доцільно це положення виключити з КПК України. До моменту внесення цих змін, з метою уникнення можливого спору про допустимість доказів у подальшому, слід проводити фіксування процесуальних дій технічними засобами в усіх випадках, коли таке фіксування передбачене КПК України.

Досвід застосування законодавства про особливості досудового розслідування в умовах воєнного стану в Україні свідчить про низку практичних проблем, з якими стикаються правоохоронні органи, адвокати та суди.

Однією з основних практичних проблем є забезпечення доступу до правосуддя на територіях, де ведуться бойові дії, або на тимчасово окупованих територіях. У таких умовах може бути ускладнено або навіть неможливо проведення слідчих дій, забезпечення права на захист, а також здійснення судового контролю за дотриманням прав і свобод людини під час досудового розслідування.

Для вирішення цієї проблеми запроваджуються механізми дистанційного досудового розслідування, дистанційного судового розгляду, а також зміни територіальної підсудності. Однак, практика свідчить, що ці механізми не завжди є ефективними через технічні проблеми, відсутність необхідного обладнання, а також через проблеми з ідентифікацією осіб, які беруть участь у дистанційному судовому розгляді.

Ще однією практичною проблемою є забезпечення безпеки учасників кримінального провадження в умовах воєнного стану. Зокрема, складнощі виникають із забезпеченням безпеки свідків, потерпілих, а також підозрюваних та обвинувачених, які утримуються під вартою. В умовах воєнного стану може бути ускладнено або навіть неможливо забезпечити належну безпеку таких осіб, особливо на територіях, де ведуться активні бойові дії.

Для вирішення цієї проблеми запроваджуються спеціальні заходи безпеки, такі як евакуація осіб, які потребують захисту, забезпечення їх тимчасовим житлом, а також забезпечення конфі-

денційності інформації про таких осіб. Однак, практика свідчить, що ці заходи не завжди є ефективними через обмеженість ресурсів, а також через складнощі з координацією дій різних органів, відповідальних за забезпечення безпеки учасників кримінального провадження.

Третьою практичною проблемою є забезпечення належного документування злочинів, вчинених в умовах воєнного стану, особливо воєнних злочинів та злочинів проти людяності. У таких умовах може бути ускладнено збирання доказів, проведення експертиз, а також забезпечення збереження речових доказів.

Для вирішення цієї проблеми запроваджуються спеціальні методики документування воєнних злочинів та злочинів проти людяності, а також залучаються міжнародні експерти та організації для допомоги у збиранні та аналізі доказів. Однак, практика свідчить, що ці заходи не завжди є ефективними через обмеженість доступу до місць вчинення злочинів, а також через складнощі з забезпеченням безпеки осіб, які здійснюють документування злочинів.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити низку висновків щодо проблем забезпечення прав і свобод людини під час досудового розслідування в умовах правового режиму воєнного стану.

По-перше, в умовах воєнного стану відбувається суттєве обмеження прав і свобод людини під час досудового розслідування, зокрема права на свободу та особисту недоторканність, права на недоторканність житла, права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції тощо. Однак, навіть в умовах воєнного стану мають бути забезпечені абсолютні права людини, такі як право на життя, заборона катування, заборона рабства і примусової праці, а також право не бути засудженим за діяння, яке на час його вчинення не визнавалося законом як правопорушення.

По-друге, законодавство України, що регулює питання досудового розслідування в умовах воєнного стану, містить низку прогалин та колізій, які створюють ризики для забезпечення прав і свобод людини. Зокрема, законодавство містить недостатньо чіткі критерії для визначення «неможливості» виконання слідчим суддею своїх повноважень, що створює передумови для зловживань з боку прокурорів. Крім того, законодавство не передбачає достатніх гарантій для захисту прав осіб, щодо яких застосовуються особливі процедури досудового розслідування в умовах воєнного стану.

По-третє, практика застосування законодавства про особливості досудового розслідування в умовах воєнного стану в Україні свідчить про низку практичних проблем, з якими стикаються правоохоронні органи, адвокати та суди. Зокрема, складнощі виникають із забезпеченням доступу до правосуддя на територіях, де ведуться бойові дії, або на тимчасово окупованих територіях, із забезпеченням безпеки учасників кримінального провадження в умовах воєнного стану, а також із забезпеченням належного документування злочинів, вчинених в умовах воєнного стану, особливо воєнних злочинів та злочинів проти людяності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.
4. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 15.03.2025).
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 15.03.2025).
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, прийнята 4 листопада 1950 року Радою Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 15.03.2025).
7. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 15.03.2025).
8. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 15.03.2025).